

Haklik Norbert

Olvasónapló

Séta Konrád Györggyel, avagy a megértésvágy kedvtelésének radikalizmusa

Konrád György: Sétabot (Ásatás 5.)
Magvető, Budapest, 2020.

Az *Ásatás*-trilógia már posztumusz megjelent, *Sétabot* című utolsó kötetének egyik szövegében így fogalmaz Konrád György: „Az írómesterség természetéhez tartozik, hogy mielőtt munkaasztalunkhoz ülünk, az előszobában, a ruhafogason hagyjuk az identitásainkat, így tisztálkodunk.” Ez a megállapítás csak látszólag mond ellent annak, hogy valójában minden nagy irodalmi mű, így vagy úgy, az identitás kérdését vizsgálja. Konrád ugyanis ezzel a „ruhafogason hagyással” éppen annak a feladatnak készíti elő a terepet, hogy a legfeljebb oldalnyi hosszúságú, néhol húszegynéhány sornyi darabból építkező szövegtérben tett séta során – az arisztotelési peripatetikus iskola nyomdokán – feltérképezze saját identitásának összetett geográfiáját.

Ez az identitástérkép eléggé változatos és zegzugos ahhoz, hogy bejárásának lendülete a kötetbe szerkesztett háromszázharminchárom darabon (na meg persze a trilógia két korábbi kötetén) keresztül is kitarson. A Konrád-féle világlátás ugyanis valóban csak önmagával azonos. Bőven van mit felfedezni rajta, leginkább annak köszönhetően, hogy mereven elutasítja az előregyártott gondolati-világnézeti paneleket, bármely politikai irányból is érkezzenek azok. Az *Ásatás*-trilógia második darabjáról közölt recenziómban (*Múlt és Jövő*, 2019/1., 86–87. o.) már írtam arról, hogyan ment szembe Konrád a liberális mainstream álláspontjával például akkor, amikor elítélte az 1999-es szerbiai NATO-bombázást, vagy azáltal, hogy az unifikáció helyett a regionalizmusban vélte felfedezni az európaiság magasabb szintre emelésének egyik lehetséges útját. A *Sétabot* újabb témákkal is megtoldja ezt a listát. A konrádi gondolkodás például nem hajlandó beleszuszakolni magát a naív migránssimogatók kontra primitív idegengyűlölők ellentét-párja által kiszabott korlátok közé, és attól sem riad vissza, hogy álláspontja többé-kevésbé egybevágjon

a hataloméval – persze, az ék egyszerűségű kormányzati kommunikációtól eltérően indulatok helyett empátiával és érvekkel artikulálva: „Tény, hogy a tőle délre eső muszlim világgal az orosz birodalmi politika századok óta alaposabb és akár harcolóbb ismeretségben van, mint a demokratikus Észak-Amerika, amely legutóbb is, ahogy bement Irakba, és ahogy kijött onnan, nem a megfontolt hozzáértésével jeleskedett. A bevándorló jövevények eredetileg a Közel-Keleten és Észak-Afrikában voltak, és ott is lennének otthon. Ott van a legtermészetesebb helyük, ahol a szokások, a nyelv, a vallás, a nemi kapcsolatok és a tisztálkodás hagyományos módja nem idegen tőlük. A migránsfolyam Európa-szerte megerősíti a szélsőjobboldalt, az önkormányzatok fellázadnak, nincsenek középületeik a beözönlők elhelyezésére, egyik sem akar még több menekültet befogadni. Az emberáradatból nehéz kiszűrni azokat, akik valóban halálos veszélyben éltek ott, ahonnan útra keltek. Nem kellene inkább megfékezniük egymás közötti harcaikat? [...] Önmagában a tömeges vándorlás, ha indokolja is, de nem igazolja a rendkívüli kedvezményt. A tömeges betódulás kényszere alatt kapkodó és hebehurgya döntések születnek.” A probléma importálása helyett Konrád a gondok helyben történő megoldásában látja a nyugati világ felelősségét és a válságból való kiutat, nem utolsósorban az európai értékek védelmében: „Mint gyerek utáltam a nemzetiszocializmust, mint felnőtt ellenszenvesnek éreztem a kommunista szocializmust, okom volt félni mind a kettőtől, és nem látok a horizonton egyetlen eszmét sem, amely arra ösztökélne, hogy az európai, világi humanizmust, politikai rendszerként pedig a liberális demokráciát mint a tiszteletteljes viselkedés szellemét elvessem. *Ti az életet szerettitek, mi a balált*, írta az egyik 9/11-es tömeggyilkos. Igaza volt, és semmi nem indokolja preferenciáink megfordítását. [...] Behódolni a szellemi agresszió előtt, és a hasznos idióta szerepét választani: dicstelen vállalkozás.”

Konrád ugyanis úgy nyugatos, hogy a felvilágosodás utáni európaiság talán legfontosabb vívmányát, a kritikai gondolkodást a Kelet- és Nyugat-Európához köthető gondolati panelekre egyaránt kiterjeszti. Kíméletlen éleslátással és finom iróniával bírálja a komplexusok sújtotta, áldozatiság-tudattól áthatott kelet-európai énképet: „Mi vagyunk a szegény rokonok, mi vagyunk a bennszülöttek, a csököttek, az idétlenek, a csórók, a tarhások, az ingyenélők, a szélhámosok, a balekok, az érzelmesek, az ódivatúak, a gyerekesek, a tájékozatlanok, a zavarosak, a hangzatosak, a ravaszok, a kiszámíthatatlanok, a hanyagok, a levélre nem válaszolók, a nagy alkalmat kihagyók, az iszákosok, a fecsegők, az eltanyázók, a határidő-túllépők, az ígéretfelejtők, a hetvenkedők, az éretlenek, a monstrozusak, a fegyelmezetlenek, a sértődősek, az egymást agyon-sértegetők, az egymástól elszakadni vágyakozók, de nem tudók, mi vagyunk a hibásak, a zúgolódók, a görbe úthoz szokottak, a kudarcból mámorosak. [...] Mivelünk packázni szoktak, mi olcsó munkaező vagyunk, tőlünk alacsonyabb áron veszik meg a portékánkat, bennünket meg lehet mosolyogni, rajtunk sajnálkozni szoktak, amíg egyszer csak kellemtelenné nem válunk, amíg nem mondunk valami furcsát, éleset, amíg ki nem meresztjük a körmünket, és ki nem vicсорítjuk a szemfogunkat, amíg ki nem derül, hogy szívósak, vadak, lényegre törőek vagyunk, amíg a cinikus röhögésünket meg nem hallják, amíg a pokolba nem kívánnak bennünket arrogáns bolondokat.” Ugyanakkor – lásd a *Nyugati barlangkutatók figyelmébe* című írást, amely már címében is ironikus, lévén, hogy Közép-Európát az idegen közegbe való alászállással és a primitív emberelődök hajdani jellegzetes lakóhelyével asszociálja – a keletről szóló nyugati sztereotípiák elé is készséggel tart görbe tükröt: „Már fél évszázada Budapesten lakom, de nem merném azt mondani, hogy ismerem a várost. [...] Aki idejön és körülnéz, aki egy hónapot sem tölt Budapesten, és már könyvet ír róla, az a maga részéről elintézettnek vélheti a városunkat. Rohannia kell egy másikba, mondjuk Prágába vagy Krakkóba, hogy sebtiben azt is leírhasssa, s hogy meglegyen a legfrissebb klisé Közép-Európáról. Annak, amit általában nyugatinak nevezünk, sok előnyéért a sietős klisé a büntetése.” Konrád úgy veti el mind a keleti, mind a nyugati sztereotípiákat, hogy egyúttal megértéssel próbál közelíteni a mögöttük rejlő lelki motivációk felé, és éppen mozgatórugóinak felmutatásával érvényteleníti a túlegyszerűsítő gondolkodást: „Ideleln akadályozza a reflexiót, tehát a magunkkal szembeni tárgyilagosságot a nyűgös kollektív és egyéni önsajnálát. Velünk csúnyán bántak, újságoljuk egy-

hangúan, és csakugyan: velünk csúnyán bántak. Mit lehet ehhez szólni? Van, akinek kedvez a történelem, van, akinek nem kedvez. A szerencsésebbek időnként ösztönszerű ellenszenvet éreznek a szerencsétlenebbek iránt.”

Éppen e távolságtartásnak, a kritikai gondolkodás következetességének köszönhetően Konrád nemet mond arra a szerepre is, amelyet a jelek szerint Berlin próbál magára osztani – azt ugyanis, hogy ezúttal nem a faji, hanem az elfogadaskultuszra építkező morális felsőbbrendűség-tudat jegyében követelje magának Európa vezető szerepét: „Berlin és Közép-Európa viszonya felemás. Mert kaptunk a hivatalos Berlintől, az egykori birodalmi fővárostól világháborút, fölényes alávetést nagyhatalmi aspirációnak, megszállást, zsidóirtást, és voltaképpen ennek a német hübrisznek meg a mi közép-európai téves eszméinknek a következménye volt a mi huszadik századi szerencsétlenségünk. Elismerem, volt saját ostobaságunk és eszelősségünk is, jellegzetes közép-európai nagyvárosi hóbortoktól szenvedtünk, de a németeknek, már csak a méreteiknél fogva is, az örültségeik is nagyobbak voltak, igényeik teljesítése végett könnyebben folyamodtak katonai megoldáshoz. [...] Választani kell, mit akar Berlin, vezető, avagy kezdeményező szerepet. Ha Berlin okos, akkor beéri a kezdeményező szereppel, ami tartós emberi beruházást jelent. Ha kurta az esze, akkor vezető szerep után nyúlkál, és nagyotmondásaival elrontja ezt az újabb játszmat is.” Elvégre – mint a *Berlin és Közép-Európa* című fejezetben fogalmaz Konrád – a német főváros „kénytelen erre is, arra is figyelni, nyugatra is, keletre is, minden szélirányba”, ami önmagában nem vívmány, csak adottság – és persze lehetőség, valamint felelősség. Konrád úgy hívja fel minderre a figyelmet, hogy elegánsan tartózkodik konkrétumok, efemer példák emlegetésétől, megőrizve azt a perspektívát, amely a pillanatnyi, elszigetelt epizódok helyett a hosszabb távú folyamatokat engedi láttatni. Megállapításai tartózkodnak konkrét politikai aktorok megnevezésétől, inkább a sikerüket lehetővé tévő társadalmi helyzetet és attitűdöket helyezi fókuszába. Konrád nem a tünetre, hanem a mögöttes okokra összpontosít – megfigyelései éppen emiatt érvényesek, és mutatnak túl a kérészetű politikai történéseken.

Mindazonáltal tévedne, aki az eddigiekből azt a következtetést vonná le, hogy az *Ásatás*-trilógia záródarabja oldalnyi töredékekből építkező politikai esszé volna. Az is, és egyúttal jóval több annál – a mikrovilág és a globális társadalmi összefüggések lendületes egymásba játszatása. Ebben a kavalkádban az íróársokról – Enzensberger, Grass, Kunde-

ra, vagy éppen Eörsi István – szóló anekdoták éppúgy helyet kapnak, mint egy-egy elmélkedés az alvászavarokról, vagy éppen az „ételexikéket, tanfolyamon elsajátítható igazságokat ajánló boldogulás-kereskedelem” bírálata, vagy a családi élet idilli képei. És persze városoké. Budapestnek a Ráday utcával, a New York kávéházzal, a Párizsi utcai Kisposta vendéglővel, valamint az 1956-os emlékekkel éppúgy helye van ezen a térképen, mint New Yorknak a Hudson-parttal, az európai és indiai éttermek illatkavalkádjával és az utcakövön fejen pörgő rapperekkel.

Egy igazi világpolgár rajzolódik ki ezekből a mozaikokból: olyasvalaki, aki, bárhol is legyen fizikai valójában, virtuálisan egyszerre van jelen mindent, minden olyan helyen, amelyet alkalma volt megtapasztalni, és amelyeket bejár a kötet szellemi utazása során, az asszociációkat használva irányítúként. „Fejben átsétálok az életem színhelyein, a pontokon, ahol már laktam vagy hosszabban időztem”, fogalmaz a szerző a *Fejben sétálok* című fejezetben, és ebbe az asszociatív világjárásba az is teljes természetességgel fér bele, hogy a szerző Hegymagason, egy amerikai egyetemen tartandó előadás-sorozatra készülve, a budapesti zsidóság kultúraalakító szerepéről írjon. Éppen ez a szellemi szabadság tehetné elviselhetővé élete némely szaka-

szaiban a fizikai korlátokat is Konrád számára. Azt az esetet például, amikor 1978-ban félő volt, hogy egyik külföldi útja során, távollétében megfosztják állampolgárságától, elintézi annyival: „Semmi sem végleges. Többet láthatnám Párizsban élő gyermekeimet. Jöjjenek a vándorévek.” Törje tehát bármennyire is magát a hatalom, aki nincs híján ennek a belső szabadságnak, az nemigen hagyja zavartatni magát.

Soká lehetne még sorolni a kötetből megannyi érzékletes példát arra, hogyan látta Konrád a világot és önmaga szerepét benne. Ha mégis ki kellene ragadni a könyvből egy olyan részletet, amely az egész trilógia – sőt, talán az teljes életmű és a konrádi hozzáállás – mottója lehetne, akkor a következő részlet volna jó választás: „Az írástudó ne legyen sem a pénz, sem a hatalom bohóca, menjen ki az alárendeltség helyzetéből, és védelmezze a radikális megértés kedvtelését. Eleve igazat adni bármilyen hatalmi központnak a szellemi méltóság lealacsonyítása.” A *Sétabot* háromszázharminchárom darabja – és az *Ásatás*-trilógia egésze – mintha ennek az ars poeticának a különféle változatai volnának. Megannyi példaként szolgálva arra, mekkora szabadsággal jár, ha valaki csak egyetlen parancsra hajlandó alávetni magát – az önálló gondolkodás imperatívuszának.

Jótett és bűnhődés

Gyurkovics Tamás: *Migrén*.
Egy bűntudat története
Kalligram, 2019.

Gyurkovics Tamásnak az utóbbi évek egyik legerősebb kezdőmondatát sikerült leírnia *Migrén* című regényének nyitányában. „Elég legyen Auschwitzból, csönd.” (7.) – szól az indítás, amelynek szikár felszíne alatt szédítő mélységek rejlenek. Ez a mondat ugyanis egyrészt provokációja a holokauszt négy és fél évtizeden át tartó tabusításának, majd az azt felváltó állapotnak, amelyben a vészidőszak emlékeztetét Magyarország kétesztatú politikai szcénája ideológiai-retorikai eszközzé profanizálta, hogy az utóbbi években végül az alkotó értelmiség a szimbolikus – következképp elkerülhetetlenül leegyszerűsítő – beszédmódnak hátat fordító művekkel, többek között éppen Gyurkovics Tamás regényeivel csavarja ki végre a politikum kezéből a témát. Mindemellett a regény első mondata a végletekig zanzásítja a regény főszereplője, Spielmann Ernő

személyes alaphelyzetét is – próbálja „elengedni” Auschwitz emlékét, de Auschwitz nem eresztí őt. Végül, de nem utolsó sorban, mintha a mottója volna annak a történelmi-társadalmi helyzetnek is, ahonnan a szerző a regényt indítja – az ötvenes évek Izraeljének, amely éppen önmaga identitásmítoszána megteremtésével van elfoglalva, és az önmagát megvédeni képes és kész, büszke, erős állam énképével sokak szerint összeegyeztethetetlenek a holokauszt-túlélők tapasztalatai, akik – így Spielmann Ernő egyik fiatal munkatársa, akinek „már a nagyapja is szabre volt” – „marhavagonban, ellenkezés nélkül”, úgymond „alázatosan” (10.) lemészároltatták magukat.

Gyurkovics regénye akkor indul, amikor Ben-Gurion éppen aláírta a jóvátételi egyezményt Nyugat-Németországgal, amelyet sokak a holokauszt áldozatainak emlékével való sáfárkodásnak tekintettek. A történet háttereként szerephez jut a későbbiekben az Eichmann-per, valamint a legalább kétszáz kisgyermeket és csecsemőt – más források

szerint pedig még több ezer zsidó felnőttet – megmenekítő Kasztner Rezső elleni, elmarasztaló ítélettel végződő bírósági eljárás is, amelyet követően egy ultrajobboldali aktivista meggyilkolta a Kasztner-vonatok névadóját. Nem mellékesen a regény főszereplője, Cvi Spielmann / Spielmann Ernő migrénje is a Kasztner-perrel egy időben újul ki, pszichoszomatikus tüneteként annak a belső vívódásnak, amelyet a regény egyik pontján így fogalmaz meg: „Halottnak kellene lennem, mert aki nem állt ellen, az nem lehet ártatlan, aki pedig ellenállás nélkül élte túl, az bizonyosan bűnös. Akkor pedig már tisztességesebb halottnak lenni.” (200.) Tehát Gyurkovics azzal a történelmi pillanattal indítja útjára a regényt, amelyikben összekapcsolódik Spielmann bűntudata és a korszellem.

Újabb nagyon átgondolt írói bravúr: Gyurkovics nem azzal kezdi a regényt, hogy Spielmann elmeséli a történetét, hanem azzal, hogy nem meséli el. A bevezető tehát többszörösen gondoskodik arról, hogy tétje legyen a történetnek. Egyrészt ott van a főszereplő belső vívódása, aztán mellé szegődik a családi dráma – a feleség, Nitza, csak annyit tud, hogy a „szokványos” traumatikus tapasztalatokon túl is történt valami a férjével Auschwitzban, amiről nem beszél –, valamint a társadalmi szál: vajon megadja-e magát Izrael a csábításnak, hogy kollaboránsként bélyegezzon meg, de legalábbis annak gyanítson mindenkit, aki élve került ki a haláltáborokból. Mindeközben a szerző tökéletesen ábrázolja azt a miliőt is, amelyben a beszédjükbe önkéntelenül is magyar, cseh és szlovák szavakat fűző holokauszt-túlélők utódai már Jemenből érkezett családok gyerekeivel játszanak a tel-avivi utcákon, azonban a szülői generációjában még elevenen él a második világháborúval végleg elpusztult régi Európa, amelyről a főszereplő egy helyütt így emlékezik meg: „A világ, amelyet ő megismert, csupán az apja világa volt: a Monarchia. A munkácsi kereskedelmi iskola diákjaként, és főleg később, a csehszlovák hadsereg tisztjelöltjeként járt ugyan Bécsben és Prágában, Brünmben, Krakóban és Lembergben is, azután Szabadkán és Laibachban, Triesztben, Fiumében és Zarában, ám a világ, amelyet ezek a pontok kijelöltek, mostanára érvényét veszttette. Elsüllyedt, mint Atlantisz!, örül meg a hasonlatnak Spielmann. Elmerült, ha nem is teljesen nyomtalanul. Tartóoszlopai kidőltek, és maguk alá temettek mindent: városokat, embereket és életformákat. Odaát senki sem beszél már jiddisül, gondolja magában. Nincs többé olyan nevű szolyvai nő, hogy Frucht Anna, és nincs olyan munkácsi férfi, hogy Spielmann Ernő. Csak két tel-avivi polgár van, Nitza és Cvi Spielmann, a rehov Bitzaron egyik ikerházából,

Fischelék és mások szomszédjai, akik odaát egyébként éppúgy hiányoznak a leltárból, mint ők.” (20.)

Aztán a kötet második részében az addig egyes szám harmadik személyű narráció egyes szám első személyre vált, és Spielmann Ernő elbeszélővé lép elő. A feleségének mesél, ám Nitza közbevetéseit nem halljuk, csak a főhős-narrátor reakcióiból következtethetjük ki őket, és ettől a történet igen személyessé válik – az olvasó alkalmasint úgy érzi, mintha a főszereplő személy szerint neki gyógná meg a múltat. Ez a múlt pedig Zvi Spiegel, azaz Spiegel Ernő igaz története, akit korábban személyesen Joseph Mengele választott ki a „Zwillingsvater” szerepére. A való világban is munkácsi születésű Spiegel különféle módszerekkel tartotta a lelket a gondjára bízott ikerfiúknak – a 68–69. oldalon olvasható futballjelenet például éppen hétköznapi-sága által, normalitása folytán válik katartikussá –, többek között azzal, hogy megígérte: amint megnyílnak a tábor kapui, mindannyiójukat hazakiséri. 1945 februárjában, az auschwitz-birkenau-i tábor felszabadítása után Spiegel útnak is indult harminckilenc gyerekekkel, és harminchatukat valóban sikerült hazajuttatnia. A túlélők sorából hiányzó három gyermek emléke, és az elvesztésük miatti bűntudat kísérti aztán a regényhős Spiegel-alakmást, Spielmann Ernőt vissza-visszatérő migrén alakjában.

Kertész Imre *Kié Auschwitz?* című esszéjében a szerinte giccses és hamis *Schindler listája* ellenpontjaként említi Roberto Benigni *Az élet szép* című filmjét, amelyet többek között így méltat: „Első pillanatra ez a mese eléggé bárgyúnak látszhat a papíron. Guido azt hazudja kisfiának, Giosuénak, hogy Auschwitz csupán játék. A nehézségek legyűrését pontozással értékelik, s aki a legtöbb pontot gyűjti, a játék végén egy »igazi tankot« nyer. De nem ismerjük-e föl e hazugságban az átél valóság egy nagyon is fontos elemét? Émelyegtünk az égő hús bűzétől, és mégsem hittük, hogy mindez igaz lehet. Az ember inkább biztatóbb gondolatoknak adta át magát, olyanoknak, amelyek a túlélésre sarkallhatták, s az »igazi tank« ígérete egy kisfiú számára pontosan ilyen csábító gondolat lehet.” Ez az alkotás is okkal juthat az olvasó eszébe a *Migrén* második fejezetéről – azonban a két történet közötti legszembevetőbb különbség az, hogy míg a film főszereplője nem éli túl a nácizmust, addig Spielmann Ernőnek „megadatik”, hogy évtizedeken át gyötörje a túlélő bűntudata: „Arra, hogy a halál szolgálatában álltal, nincs mentség, csak magyarázat, de az enyhítő körülmény olykor nem sokban különbözik a súlyosbítótól. Valld be, hogy titkon már vártad ezt a napot. Talán most megnyugszol. Jobb megbűnhődni, mint perbe fogva élni éveken át.” (255.)

Gyurkovics írói merészségét dicséri, hogy Kafka felé is elereszt egy kikacsintást a perről szóló álm-jelenettel (225.), amellyel így egy újabb síkon is tovább erősíti a regény közép-európai vonatkozásait.

És ha már annyiszor emlegettük a szerző pompás írói kvalitásait, akkor ejtsünk szót a kakukktojásról is: a regény negyedik, Kádár-kori fejezetéről, amely meglehetősen funkciótlannak hat a mű dramaturgiájában – hacsak nem az a szerepe, hogy kíváncsi-vá tegye az olvasót arra, milyen volna, ha a szerző az '56-tól a rendszerváltásig terjedő időszak Magyarországot is megírná egy regényben. Mindemellett talán még arra volt alkalmas ez a fejezet, hogy – akár az euforikus crescendót felvezető, andalítóbb szakasz egy nagyzenekari műben – „elaltassa” az olvasót a Nagy Finálé előtt, amelyben a büntudattól szenvedő Spielmann Ernő a világ elé tárja az Auschwitzban és közvetlenül utána történeteket, Mengele próbapere során – amelyen azonban részt vesznek a főszereplő által megmenekített ikrek is, akiknek köszönhetően Spielmann Ernő feloldozza önmagát az évtizedek óta hordozott büntudat alól, a világ tudomást szerez a Mengele által véghezvitt szörnyűségekről, és a történet az izraeli közvéleményt is elbizonytalanítja abban a hozzáállásban, amely a holokauszt-túlélők esetében az ártatlanság helyett inkább a bűnösséget volt hajlamos vélelmezni.

A regényzárlat ismét újabb ok Gyurkovics regényírói kvalitásainak dicséretére: a szerző ugyanis visszafogott eleganciával kerüli el a hollywoodias befejezés csábítását abban a jelenetben, amelyben egy amerikai történész felkínálja a lehetőséget Spielmann-nak arra, hogy ikonikus hőst – afféle holokauszt-celebet – faragjon belőle. Ennek kapcsán ide kívánczik egy másik passzus is Kertész már idézett esszéjéből: „Spielberg fekete-fehér filmje legfontosabb üzenetének a film végén színesben megjelenő, győzelmes embertömeget tartom; márpedig én giccsnek tekintek minden olyan ábrázolást, amely implicite nem rejti magában Auschwitz messze ható etikai következményeit, amely szerint tehát a nagy betűvel írt Ember – és vele a humánus eszménye – épen és sértetlenül kerülhetett volna ki Auschwitzból. Ha így lenne, ma már nem beszél-nénk többet a Holocaustról, legföljebb mint távoli, történelmi emlékről, mint, mondjuk, az el-alameini csatáról.” Gyurkovics Tamás tudja, hogy amikor a holokausztról ír, mivel van dolga – a *Migrén* a bizonyítéka annak, hogy rá is igaz az a mondat, amellyel Nobel-díjasunk *Az élet szép* rendezőjét méltatta: „Egy új generáció képviselője, aki Auschwitz kísértetével birkózik, s akinek megvan a bátorsága s az ereje is hozzá, hogy bejelentse igényét e gyászos örökségre.”

Lehet-e verset írni Auschwitz közben?

Zoltán Gábor: *Szép versek 1944.*
Abszurd antológia
Kalligram, Budapest, 2020.

Kertész Imre írta *Hosszú, sötét árnyék* című esszéjében: „Valószínűleg mindannyian ismerjük Adorno nevezetes mondását: Auschwitz után többé nem lehet verset írni. Én ezt, ugyanilyen tágran értve, úgy módosítanám, hogy Auschwitz után már csakis Auschwitzról lehet verset írni.”

De mi a helyzet a versírással Auschwitz közben? Ezt a kérdést teszi fel Zoltán Gábor *Szép versek 1944* című kötete, amely az *Abszurd antológia* alcímet kapta. Zoltán már *Orgia* és *Szomszéd* című munkáival is olyan nézőpontba kényszerítette az olvasói figyelmet, amelyből 1944 véres eseményeire nyílt brutális élességű rálátás. A szerző történelmi nyomozásának drámai ereje abban rejlik, hogy a fókuszában álló események nem a Viharsarok valame-

lyik mélyszegénységben élő településén történtek meg, hanem a Városmajor, tehát a budai hegyvidék egyik, a polgári elit szinonimájaként is tekinthető körzete vált a nyilasok tobzódásának terepévé. Zoltán a *Szép versek 1944*-gyel tovább emeli a tétet – itt ugyanis az elitek elitjének, a korabeli íróknak-költőknek a felelősségét és szerepvállalását veszi górcső alá.

Zoltán az *(elővetett utóhang)* című indító fejezettel helyezi kontextusba a kötet vizsgálódásainak tárgyát. „Mi volt az a kérdés, amelyben Magyarországon ezerkilencszáznegyvenhétben egyetértett egymással kommunista filozófus, polgári demokrata és katolikus költő, szociáldemokrata újságíró, írói pályára készülő népi kollégista, fiatal újhordas költő és idősödő nyugatos prózaíró, olyan határozottan, hogy egyetértésüket nyíltan vállalták a világ előtt?” – veti fel a szerző a kötet nyitányában. A korabeli értelmiség ugyanis nem azt tartotta szükségesnek,

hogy a koncepciók perék vagy a koncentrációs táborokból hazajutottak elleni pogromok ellen emeljenek szót, hanem Weöres Sándor *Eidolon* című, a *Magyarok* 1947. januári számában közölt – később, a *Tűzkút* című kötetben *Az áramlás szobra* címmel szerepeltetett – verse verte ki a biztosítékot az elitnél. Többek között a társadalmi felelősségvállalás hiánya okán érték bírálatok a művet. A válasz tehát, hogy 1947 Magyarországnak értelmisége egy szürrealista Weöres-költeményt talált annyira hallhatatlannak, hogy kötelességének látta felemelni ellene a szavát.

Ez a válasz pedig maga a kérdés, amelyet Zoltán Gábor a kötet további háromezrednegyedrészében át boncolgat, arra keresve a feleletet, ugyan miféle korábbi mulasztást látott szükségesnek a kor írói társadalmára efféle pótcselekvéssel túlkompenzálni. Miről írtak 1944-ben a költők, miközben számos pályatársuk a nyilasok vagy a haláltáborok áldozataként végezte – nem mellékesen a kortárs irodalmat olvasók többségével együtt?

Nos, a kötet öt fő fejezetének legterjedelmesebbike, a *Városok szép tornyai hullnak* arról tanúskodik, hogy a kor költőinek többsége nagyon is szükségesnek látta, hogy reagáljon a háború valóságára. A maga módján. A Radnóti-klasszikusok mellett nem csak Illyés Gyulának a bomba sújtotta Zilahy-villa ihlette *Koponya* című verse, valamint Várnai Zseni *Fobász a város fölöttje* kap helyet a válogatásban, de a korabeli poézis azon gyümölcsei is, amelyek demonstrálják: sokak esetében 1944-ben, a háborús borzalmak megítélésében is az üléspont határozta meg az álláspontot. A szerző bőségesen szemezget a hungarista lapokban megjelent azon versekből, amelyek az „angolszászok” által végrehajtott bombázások barbarizmusa felett mondanak ítéletet, a németeket Európa védelmezőiként tüntetve föl, többek között Amerika mindkét karjának tőből kitépésére, valamint arcára bélyegnek sütésére szólítva föl az európai értékek védelmét szívében viselő közönséget. Annál, amikor Zoltán a nyilasokhoz húzó rímfarigcsálók irományaiból idéz, talán sokkal érdekesebb – mert sokkal összetettebb erkölcsi kérdéseket tesz fel – az, amikor klasszikus költőink korabeli terméséből idéz nehezen védhető darabokat, például azt, amikor a *Gépek viharában* című Szabó Lőrinc-vers zárata kapcsán – „Mit akartok itt, / szörnyű madarak? Akármi a vég, / nem ti hozzátok: csak bombáitok / szakadhatnak ránk, s könnyebbé teszitek / a gyűlöletet!...” – azt elemezgeti, hogy itt a „*lúrai mi* engedi át magát felszabadultan a gyűlöletnek. Lehet gyűlölni. Eddig nem volt egészen könnyű, de mostantól könnyebb. És ez az érzés örömteli.” Szabó Lőrincnek egyébként annak okán is bő-

séggel kijut Zoltán Gábor jól irányzott, pikírt megjegyzéseiből, hogy 1944-ben keltezett írásaiban rendre amiatt panaszkodik a bombázásokra, hogy azok megriaszítják Cili cicáját. Így az abszurd antológia szerzője: „Nem véletlenül tartózkodik tehát Cila a teraszon a bombázáskor: gazdája akaratóból kerül oda. Kísérleti állatként kell jelen lennie, hogy a költő megfigyelhesse a légitámadásnak a teremtményekre gyakorolt hatását, aki azáltal, hogy módja van egy másik lényt számára nemkívánatos helyzetbe kényszeríteni, előállt reakcióit vizsgálni, hatalmi helyzetbe hozza magát, enyhítve saját kiszolgáltatottságának kellemetlenségét. Ez a mechanizmus emlékeztet Szabó Lőrinc több más állatos és szerelmes versére is.” Az imént említett attitűdök ellenpontjaként Zoltán nem mulasztja el megemlíteni a kockázatvállalásra is kész, emberséges hozzáállás példáit sem – többek között Possonyi Lászlóét, aki a Vigilia főszerkesztőjeként a máshol nemkívánatosként kezelt zsidó szerzőknek is megjelenési lehetőséget biztosított. És azt is kész állásfoglalásként értelmezni, ha valaki 1944-ben egyáltalán nem írt verset, mint például Pilinszky János, Füst Milán vagy Szép Ernő.

Az *Erdély és Balaton* című fejezet a már említett Szabó Lőrinc-vers zárlatát használva mottóként – „nyávogva lapul lábamhoz Cila, / és Erdélyt látom és a Balatont” – arra sorol példákat, amikor a költő, miközben ember- és poétatársai halálos veszedelemben voltak, és körös-körül dúlt a háború, erről tudomást sem véve fabrikálta a tájleíró verseket. Takáts Gyula tájleírása kiváltképp a bögyében van Zoltán Gábornak, lévén, hogy 1944 történéseinek eléggé sajátos módon, és akkor is jelentős fáziskészséssel sikerült elérniük a pannon költő ingerküszöbét: „Egyszer a házat, ahol a költő élt, egy repülőgépről végiggéppuskázták. Valószínűleg vadászgépek támadták a bombázókat, légi csata dúlt a Balaton fölött, miközben Takátsék ebédhez készülődtek. A terített asztal körül mindenki sértetlen maradt, és abból a boroskancsóból sem folyt ki minden bor, amit találat ért, az ital egy részét meg lehetett menteni – ezt az epizódot csak egy kései interjú során mesélte el Takáts Gyula.” Ebben a fejezetben az ellenpontot a Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona *Tüzes cipőben* című meomárjából vett idézetek képviselik, amelyek részletesen taglalják, „milyen kéjes izgalommal vetik rá magukat a környékbéli keresztények a zsidójakra”, és hogy miként vált Kun páter afféle celebbé a felsőbb rétegek nőtagjai körében a Balaton mellékén, valamint Illyés Gyula négysorosai, aki nem a pannon idillt keresve, hanem bujdosóként töltött időt '44-ben a magyar tenger környékén.

Az *Olyan az Úristen* abba enged betekintést, milyen istenes versek íródtak a vészterhes 1944-es évben. Ez a fejezet hangsúlyosan tiszteleg Possonyi László szerkesztői munkássága előtt, a negatív pólust pedig a nyilas lapokból tallózott darabok mellett olyan költemények képviselik, mint például a *Föltámadásról zeng a dal ma* Mécs Lászlótól, amely a tavasz apropóján a nagybetűs Jóság forradalmát, egy „garázda érdek-csoport” és az „önzők uralma” végét ünnepli – röviddel a sárga csillag viselésének kötelezővé tétele után. E fejezet egyik érdekessége, hogy ízelítőt nyújt abból is, milyen verseket közölt Erdős Péter, a leendő popcézár – tizenkilenc évesen, a Vigiliában. A *Jár a szerelem szörnyű malma* című fejezet Radnóti remekművei, a *Hetedik ecloga* és a *Levél a hitveshez*, valamint az *Orpheus az Alvilágban* című pompás Szerb Antal-szonett erényeit ellenpontozza a szerelmi líra 1944-es termésének nem egyszer kínosan naiv darabjaival. Zoltán Gábor író-níája kiváltképp Bárány Tamás szerelmi költészetén talál fogást, akinek itt idézett művei bizonyítják, hogy háború idején bizony nem csak a múzsák, de a feromonok sem hallgatnak. Zoltán a *Sóbajtás* című Bárány-opus elemzését például ilyen zárlatra futtatja ki: „Egyértelműnek látszik továbbá, hogy a nőstény nem közönyösen tűrte a hím egyed munkálkodását, az aktus alatt annak rendje és módja szerint felizgult, utána viszont lecsillapodott, megnyugodott, következőképp a hím jól végezte dolgát. Minderről a hím, utóbb többes szám első személyben számol be, ami ritka, de nem érdektelen módja a szexuális tevékenység megverselésének. A költő nyelvtan értelemben is megosztja élményét a közönséggel: az történt, hogy jól megdugtuk.”

A címét Vas István egyik verséből kölcsönző *Haza?! Ha-ba!* című rész ismét komolyra fordítja a

szót, és nem csak olyan ismert költők az 1944-es valóságot pontosan megragadó verseiből szemezget, mint Illyés Gyula, Kassák Lajos, Vas István, Áprily Lajos, Komlós Aladár, Dutka Ákos vagy Sárközi György, de (ma már) kevésbé ismert alkotók munkáiból is szemlél, mint a Nyugat első nemzedékéhez sorolt Nagy Zoltán, a munkácsi bujdosását klasszikus versekből merített vendégszövegeket is használva megverselő Győry Dezső vagy a magyar avantgárd mára már szinte teljesen elfeledett, kiváló képviselője, Urr Ida. Zoltán Gábor szemléletével azzal is tisztában van, mikor túl szűkösek a kizárólag 1944-es keltezésű versekből tallózó vállalkozás keretei – így nem mulasztja el érdemeinek megfelelően méltatni Pásztor Bélát sem, aki 1943-ban verszett oda valahol Ukrajnában, munkaszolgálatosként, és Weöres Sándor alkotótársaként járult hozzá a magyar költészet megújításához, tragikusan rövidre szabott élete során is impozáns, emlékezetes életművet hagyva hátra.

Zoltán Gábor abszurd antológiája tehát alapos és bőséges, számos továbbgondolásra érdemes nézőpontot felvonultató válogatást nyújt az 1994-es év versterméséből, mielőtt a Weöreshez visszakanyarodó, rövidegében is remekbeszabott (*bátravett mottó*)-ban valóban katartikus befejezéssel zárna le a kötetet. Zoltán arányérzékét dicséri, hogy remek ritmusban váltogatja a nyilas lapokból idézett klapanciákat az igazi klasszikusokkal, valamint a kevésbé ismert költők emlékezetes munkáival. A kötet, tárgyát tekintve talán meglepő módon, a humornak sincs híján – Zoltán Gábor elemzései ugyanis gyakorta pompásan parodizálják a kevésbé sikerült irodalomtankönyvek passzusait, valamint megkérdőjelezhető pályaalakmasságú irodalomtanárok elemzéseinek stílusát.

(Folytatás az 99. oldalról)

A bátorsága és a nívója – amit az elhatározásához nyújtott magasabb eredetű segítségnek kell tekinteni. Hogy ez megtörténhetett, az most eltölthet némi bizalommal.

Nem neki jár a köszönet, hanem annak a sokszoros összetételű, teljességében megismerhetetlen készletnek, ami benne összegezve váltotta ki belőle ezt a *Jót*.

S ha nagy nehezen felmutatta magát a bizalom, akkor abban is lehetne reménykedni, hogy ezzel valami elindult. Követőre lel. Hogy az ő nyomában

más is megkérdezi – míg van kitől –, hogyan történt? Mit csináltál akkor? Minderről miért nem tudtam? Miért nem mondtad el? Mert ez elengedhetetlen összetevője annak, akivé lettem. E tudás nélkül, s a hozzá való viszonyulás nélkül, nem lehetek azzá, aki lehetnék, s ezzel mindaz, ami láncolatban bennünk folytatódott már harmadik nemzedékben frusztrálódik.

Most e sorsot firtató beszélgetésre van idő és hely az összezártságban. De sietősen – míg akad kiktől megszerezni a tudást a „sorstalanság”-ról, hogy végre tudatos sorssá lehessen formálni.

Koronavírus-járvány idején.